

جغرافیا و روابط انسانی، زمستان ۱۴۰۱، دوره ۵، شماره ۳، صص ۱۲۰-۱۰۷

ارزیابی بنیان‌های نظری و شناخت چالش‌های موجود اوقات فراغت در طرح‌های

روستایی

سیما بیابانی

دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیای و برنامه ریزی روستایی، تهران، ایران

S.biabani96@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۱۶

چکیده

یکی از راهبردهای توسعه روستایی، لزوم توجه به تمامی مقولات توسعه‌ای می‌باشد، مباحث فرهنگی در نواحی روستایی به نسبت مباحث اقتصادی و اجتماعی کمتر مورد توجه سیاستگذاران و برنامه‌ریزان حوزه روستایی قرار گرفته است این در حالی است که نواحی روستایی پیوند ناگسستنی با جوامع روستایی دارد، از سوی دیگر ایجاد رفاه نسبی در همه حوزه همواره مورد توجه برنامه‌ریزان بوده است و امروزه تامین اوقات فراغت برای جوامع روستایی به عنوان یک مسئله انکار ناپذیر به حساب می‌آید، بر همین اساس و با توجه به ضرورت توجه به مقوله اوقات فراغت، این مطالعه به دنبال تبیین بنیان‌های نظری اوقات فراغت و جایگاه این بخش در طرح‌های توسعه‌ای می‌باشد، روش مورد مطالعه مبتنی بر ارزیابی دیدگاهها و نظریات مطرح شده در حوزه اوقات فراغت، تحلیل مطالعات انجام شده و ارزیابی جایگاه اوقات فراغت در طرح‌های کالبدی این مناطق میباشد. با توجه به دیدگاه‌ها و نظریاتی که در رابطه با اوقات فراغت بررسی کردیم می‌توان گفت اوقات فراغت یک مفهوم فرهنگی- اجتماعی است که باعث تعادل و توازن در نظام اجتماعی می‌شود. براساس دیدگاه جغرافیای اوقات فراغت گذران اوقات فراغت تابعی از دو متغیر زمان و مکان می‌باشد. از سوی دیگر ارزیابی طرح‌های توسعه نشاندهنده توجه ناکافی به پیوست‌های فرهنگی و تامین زیرساخت‌های مناسب برای گذراندن اوقات فراغت در ساختار کالبدی روستا می‌باشد.

واژگان کلیدی: اوقات فراغت، مناطق روستایی، طرح‌های کاربری اراضی

doi: 10.22034/GAHR.2022.336139.1690

شاپا الکترونیکی: 645-3851

مقدمه

اوقات فراغت یکی از راههایی است که کمک می کند تا افراد ضمن شرکت در فعالیتهای فراغتی، وظایف خود را نسبت به جامعه ای که در آن زندگی می کنند انجام دهند. از این رو روستاها به دلیل تنوع توانمندی های طبیعی (آب، جنگل، فضای سبز) طبیعت بکر، محیط آرام، ارزان بودن، همکاری و مشارکت مردمی و غیره از بهترین موقعیت ها برای گذران اوقات فراغت و تفریح برخوردار می باشند (صیدایی و همکاران، ۲۱، ۲۰: ۱۳۸۹). بنابراین یکی از راههای توجه به اوقات فراغت روستاییان ایجاد امکانات و تاسیسات لازم برای انجام فعالیت های فراغتی و گذراندن این اوقات می باشد. از جمله مهم ترین عوامل موثر در گذران اوقات فراغت، امکانات و وسایل، کاربری اراضی است. بدیهی است هر اندازه امکانات و وسایل بیشتر و متنوع تری در اختیار افراد مختلف جامعه قرار گیرد، امکان انتخاب آزادانه تری برای فعالیت های آنها در اوقات فراغت به وجود می آید. بنابراین باید به دنبال ایجاد مراکزی برای گذران اوقات فراغت روستاییان بود که آن را باید براساس ظرفیت، وسعت، جاذبه های فضایی، میزان استفاده و شعاع دسترسی طبقه بندی کرد و تجهیزات مناسب را فراهم آورد. همچنین بررسی توزیع فضایی کاربری های گذران اوقات فراغت به منظور تعادل بخشی به این کاربری ها یکی از راهکار های موثر برای سامان دهی گذران اوقات فراغت در مناطق روستایی شهرستان مراغه است. لذا اهمیت این موضوع از لحاظ اجتماعی - فرهنگی نقش قابل توجهی در توسعه اجتماعی - فرهنگی روستاها خواهد داشت. علاوه بر اینکه کاربری های اوقات فراغت این مناطق باید به نیاز های جامعه روستایی خود پاسخ دهد بلکه باید در برابر تقاضایی که از سوی گردشگران وارده به این مناطق جهت استفاده از امکانات و فضاهای فراغتی وجود دارد پاسخگو باشد. نتایج احمدی فرد (۱۴۰۰) در بررسی رابطه بین جنس، سن، سطح تحصیلات و میزان درآمد بر اوقات فراغت نشان داد که میزان گذران اوقات فراغت در هر دو منطقه در بین مردان بیشتر از زنان می باشد. به ترتیب متغیر تحصیلات، متغیر درآمد و متغیر سن در منطقه ۲۲ و متغیر درآمد، متغیر تحصیلات و متغیر سن در منطقه ۱۹ دارای بیشترین میزان تاثیرگذاری ها بر گذران اوقات فراغت هستند. نکته دیگر رشد گذران شیوه های فردی و غیرفعال گذران اوقات فراغت در منطقه ۱۹ به نسبت منطقه ۲۲ به دلیل سطح کمتر برخورداری از کاربری اوقات فراغت، سطح پایین دسترسی ها، عدم وجود بسترهای لازم فراغتی از نوع فعالیت های فراغتی فضا محور می باشد. نتایج افتخاری و همکاران (۱۳۹۹) نشان می دهد که عوامل جغرافیایی بر پراکندگی بازی های بومی روستاها تاثیر زیادی گذاشته است (میانگین ۴.۵ در مناطق کوهستانی، ۳.۵ در مناطق جلگه ای در آزمون t مستقل) و همچنین نوع بازی های بومی (سنتی و جدید) بر پایداری

اجتماعی روستاها اثرگذار بوده است (سطح معناداری ۰.۰۵ در آزمون t وابسته)، یعنی بازی های سنتی در مقایسه با بازی های جدید بر پایداری اجتماعی روستاها تاثیر بسیاری گذاشته اند.

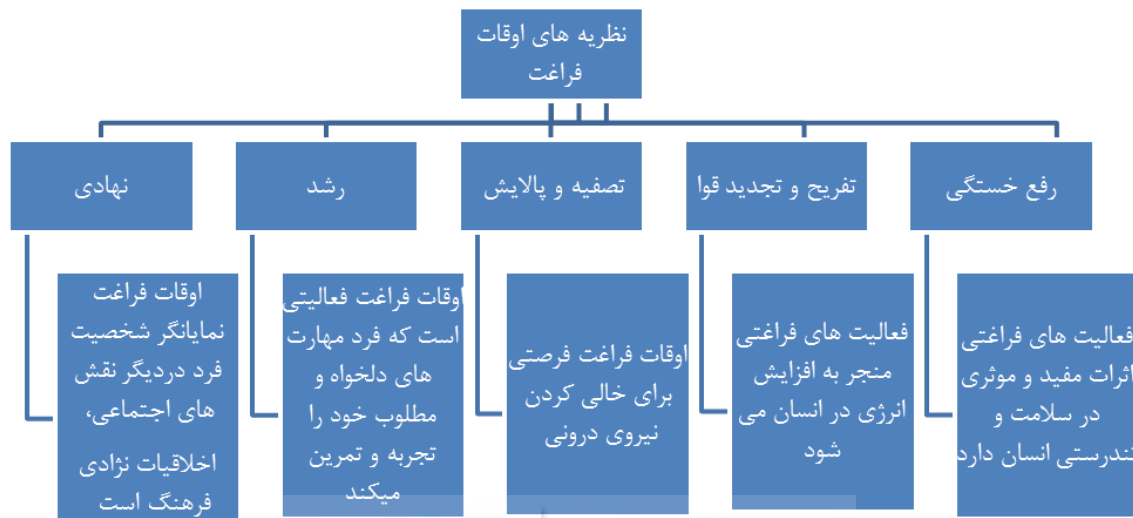
نتایج به دست آمده دادورخانی و همکاران (۱۳۹۰) از آزمون فرضیات نشان می دهد که بین میزان گذران اوقات فراغت مردان و زنان تفاوت معناداری وجود دارد. میزان رضایت از گذران اوقات فراغت بر میزان گذران اوقات فراغت اثر مثبت دارد. همچنین روستاییانی که به شهر نزدیک تر هستند فعالیت های اوقات فراغت بیشتری دارند و نیز طبقه اجتماعی فرد اثر مثبتی بر میزان گذران اوقات فراغت دارد.

بورن سو و همکاران (۲۰۰۶) در تحقیقی با عنوان (تفاوت اوقات فراغت سالمندان شهری و روستایی در چین) به نتیجه رسیدند که سالمندان ساکن شهر بیشتر کتاب می خوانند و ساکنان روستا مرآده بیشتری با دوستان خود دارند. سالمندان روستایی نسبت به ساکنان شهر بیشتر مورد رسیدگی فرزندان خود قرار می گرفتند. افراد مسن روستایی زمان کمتری را صرف فعالیت های فکری و بدنی می کردند. افراد روستایی نسبت به شهرنشینان کمتر به مسافرت می روند -آسترید (۲۰۰۲) در تحقیقی بر روی ۸۸ نفر از نوجوانان دختر و پسر شهری و روستایی در نروژ عنوان کرد که نوجوانان بیشتر وقت خود را صرف فعالیت های غیر حرکتی از قبیل تماشای تلویزیون، ویدئو و بازی های رایانه ای می کنند و کمتر به بازی های فعالیتی می پردازند. جی لی و بارگاو (۲۰۰۴) در تحقیقی به این نتایج دست یافتند که افراد متأهل زمان کمتری را به فعالیت های اوقات فراغت نسبت به افراد مجرد اختصاص می دهند. در این میان عامل های اجتماعی - جمعیتی، درآمد، اشتغال، سن، جنس و نژاد، عامل های موثری در استفاده از اوقات فراغت هستند. همانگونه که در پیشینه تحقیق بیان گردید، تحقیقات گذشته بیشتر در رابطه با اوقات فراغت بود. در مورد توزیع فضایی کاربری های اوقات فراغت تحقیق جامعی صورت نگرفته است و همچنین تحقیقات گذشته در رابطه با چگونگی گذران اوقات فراغت و همچنین تاثیرات فعالیت های اوقات فراغت بر جوانان روستایی صورت گرفته است و در رابطه با کاربری ها در مناطق روستایی و میزان دسترسی روستاییان به این کاربری های و امکانات فراغتی انجام نشده است. از دیدگاه بسیاری از محققین برای اوقات فراغت کاربری هایی وجود دارد از جمله کاربری های فرهنگی - تفریحی شامل کتابخانه، اماکن تاریخی، میراث فرهنگی است. کاربری ورزشی شامل زمین روباز ورزشی، مجتمع سرپوشیده و فضاهای ورزشی گوناگون می باشد و کاربری فضای سبز به کلیه پارکها، بوستان ها، فضای سبز طبیعی، باغات و مزارع، دشت ها اطلاق می شود. بنابراین روستاهای ایران از نظر کالبدی دارای ویژگی های متنوعی هستند؛ در بسیاری از آنها ساختار کهن و در بعضی دیگر

ساختار طبیعی آنها زمینه های گذران اوقات فراغت خوبی را دارا هستند. بر این اساس عدم توازن و تعادل در توزیع و پراکندگی امکانات گذران اوقات فراغت بویژه برای جوانان موجب بروز مسایل متعددی شده است. با در نظر گرفتن مطالب مذکور و با توجه به اهمیت فضاهای فراغتی به ویژه در چند دهه اخیر، ضرورت این پژوهش را در روستاها نبود الگوی متوازن در دسترسی روستاییان به این کاربری ها بیان نمود

مبانی نظری

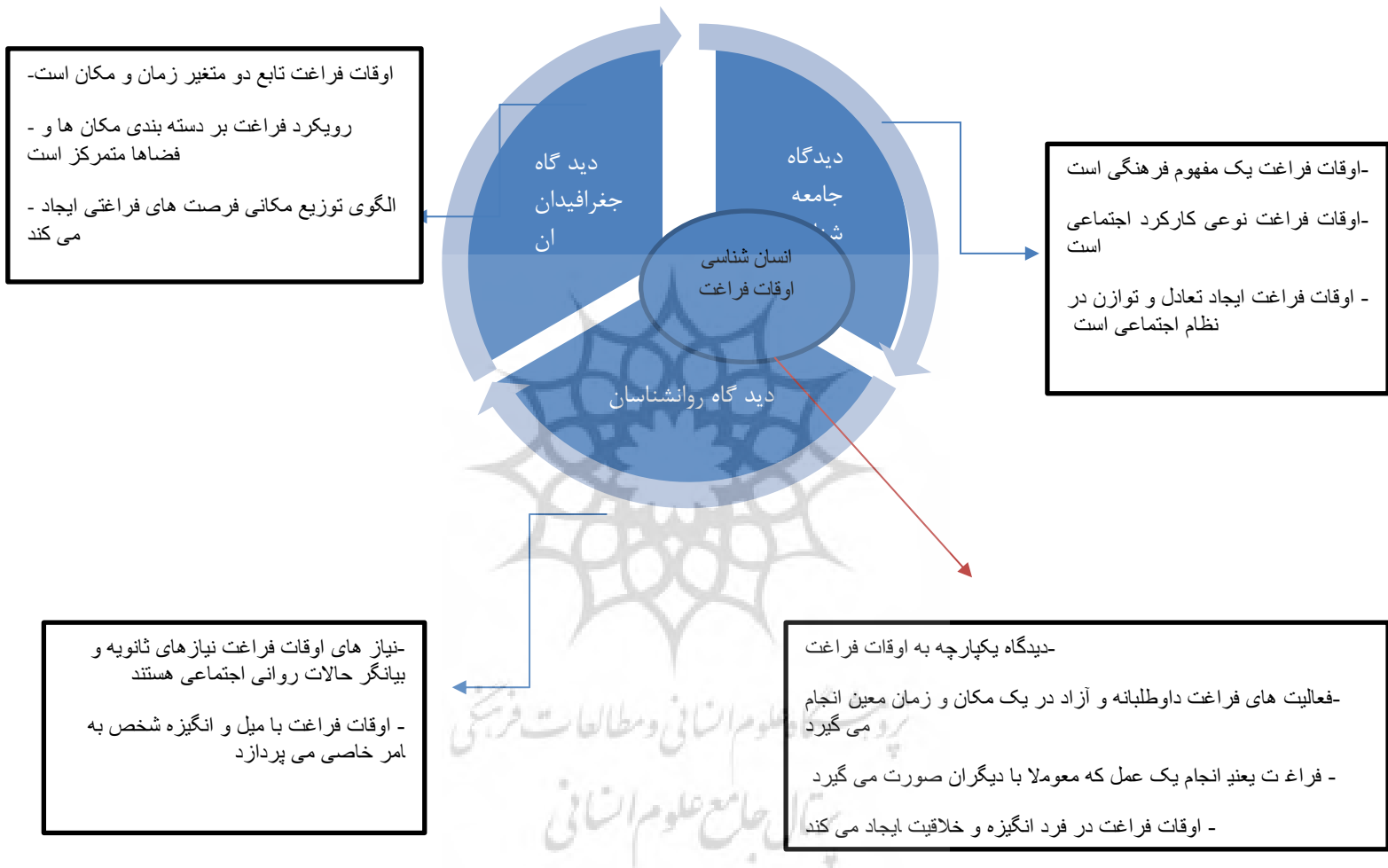
اوقات فراغت مجموعه فعالیت هایی است که شخص پس از رهایی از تعهدات و تکالیف شغلی، خانوادگی و اجتماعی با میل و اشتیاق به انجام آن می پردازد. اوقات فراغت را میتوان مهمترین و دل پذیرترین اوقات بشر دانست. منظور از این اوقات فراغت زمانی است که انسان هیچ گونه تکلیف یا کاری را عهده دار نیست و زمانی در اختیار اوست که با میل و انگیزه شخصی، به فعالیت های خاصی بپردازد. صاحب نظران یافته های بسیاری در مورد کارکردهای اوقات فراغت ارائه نموده اند (محمدیان، عزیزی، ۱۳۹۹). فعالیت های فراغتی در گذشته اغلب با تحرک بدنی همراه بود. امروزه سهم فعالیت هایی چون گوش دادن دادن رادیو، موسیقی، تماشای تلویزیون، بازی های رایانه ای و نظایر آن در گذراندن اوقات فراغت افزایش یافته است. این نوع فعالیت ها باعث می شوند؛ افراد تحرک جسمانی کمتری داشته باشند و سبب افزایش فراغت های منفعلانه شده اند. ورزش، هم اکنون بخش قابل توجهی از اوقات فراغت افراد را دربر می گیرد و انتظار می رود که استفاده بهتری از آن شود، فراغت نباید تنها باعث سرگرمی و تفریح شود، بلکه باید زمینه و پشتوانه رشد استعدادها و خلاقیت های فردی و مشارکت های اجتماعی نیز باشد. صاحب نظران یافته های بسیاری در مورد کارکردهای اوقات فراغت ارائه نموده اند. بسیاری از آن ها فراغت را یک پدیده اجتماعی دانسته که توان معنا بخشی به زندگی داشته و می تواند در هویت سازی انسان ها از آن استفاده نمود. فعالیتهای فراغت از طریق ایجاد مسئولیت پذیری، افزایش مهارت های اجتماعی، ابراز هیجانات و نیز افزایش کارایی اقتصادی می تواند به زندگی افراد معنا بخشند (تیموری و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۵). همچنین فرصت هایی که فراغت در اختیار انسان قرار می دهد، باعث خود شکوفایی، ماجراجویی و خلاقیت شده و می توان از آن ها در راستای هویت سازی استفاده نمود. نباید فراموش نمود که جستجو برای یافتن انسان یکپارچه در سطح کشورها است نه انسان پراکنده (تورکیلدسن، ۱۳۸۲، ۱۱۵-۱۰۸) فعالیت های فراغتی همچنین در جامعه پذیری افراد از طریق تجلی در وسایل ارتباط جمعی نقش اساس دارند (سنایی، ۱۳۹۲: ۶۳).

شکل ۱: نظریه های اوقات فراغت

در عصر حاضر، اندیشه درباره فراغت کم و بیش با پیدایش جامعه شناسی فراغت، یعنی دانشی که در نظر دارد این مسائل را به وسیله روش های علمی مورد بررسی قرار دهد و تفکری سازمان یافته ایجاد کند، مرتبط است در علوم جغرافیایی به دو بعد از نیازها و ارتباط اینها با یکدیگر توجه می شود، بعد طبیعت (رابطه انسان با طبیعت) و بعد فضایی، تفاوت های محلی، منطقه ای که در آن روابط فضایی و آمایشی در جوامع مدنظر قرار می گیرد. با این توصیف گذران اوقات فراغت تابع دو متغیر زمان و مکان است. با توجه به این عامل اشکال و شیوه های متفاوت و متنوعی از گذران اوقات فراغت به وجود می آید که هر کدام جایگاه خاص خود را دارند، بنابراین جغرافیدانان بیشتر به شرایط اوقات فراغت در زمان و مکان می پردازند (Michael, 2002: 3). این رو جغرافیا در مقایسه با اقتصاد و اجتماع تاثیر بیشتری بر اوقات فراغت و تفریح می گذارد (Butlers, 2004: 152). اخیرا جغرافیدانان نقش پر رنگی در رشد اوقات فراغت در کشور های ثروتمند جهان داشته اند (Mercer, 1970: 261) در حال حاضر بیشتر تحقیقات در مورد اوقات فراغت در امریکای شمالی توسط جغرافیدانان انجام میشود اما در ایران این گونه تحقیقات مورد غفلت واقع شده است. تحقیقات جغرافیایی با رویکرد فراغت بیشتر بر دسته بندی کیفیت مناظر مکان ها و بررسی فضای مورد استفاده از سوی افراد متمرکز است. الگوی توزیع مکانی فراغت برگرفته از سه

عامل است: نیاز به تفریحات آخر هفته، فعالیت های توسعه دهنده تولیدی که همراه با استفاده از زمین است و ارتباط فضایی به شبکه حمل و نقل که فرصت های فراغتی بسیاری را برای کسانی که می خواهند تفریح کنند ایجاد می کنند (هندرسون و همکاران، ۲۰۰۲: ۲۴۷).

شکل (۲): دیدگاه های اوقات فراغت

امروزه زندگی در جوامع روستایی کم کم در حال نزدیک شدن به زندگی در جوامع شهری است. امروزه اکثر امکانات موجود در شهر را می توان در روستاها نیز مشاهده کرد. این دو جامعه شباهت های زیادی از حیث مواردی چون

کار، شیوه زندگی، امکانات آموزشی، وضعیت اقتصادی، درآمد، سطح سواد و ... دارند تا جایی که تفکیک این دو جامعه از هم در بسیاری موارد ناممکن شده است. بنابراین می توان پژوهش های به عمل آمده در مورد هر کدام از این جوامع را به دیگری تعمیم داد و در مورد دیگری نیز نتیجه گیری کرد.

جایگاه کاربری های گذران اوقات فراغت در طرح های هادی روستایی

رفع نابرابری های توسعه و امکان دسترسی عادلانه به امکانات و خدمات زندگی بهتر بین شهر و روستا از جمله اهداف و آرمانهای عالیه نظام جمهوری اسلامی ایران بوده است. در همین ارتباط نخستین اقدامات در خصوص توسعه و عمران و ساماندهی کالبدی روستاهای کشور از سال ۱۳۶۲ به صورت موردی در چند استان کشور در قالب طرح های روانبخشی روستاها آغاز شد. به دنبال آن تهیه و اجرای طرح های هادی روستایی بر مبنای تجارب این طرح ها به عنوان نخستین تلاش سازمان یافته و فراگیر ملی برای ساماندهی کالبدی روستاهای کشور از سال ۱۳۶۷ در دستور کار بنیاد مسکن انقلاب اسلامی قرار گرفت که خوشبختانه گامی مثبت در راستای آبادانی روستاها و تخصیص امکانات به آنها می باشد. تهیه و اجرای این طرح ها که با هدف نوسازی و بهسازی کالبد روستاها انجام می گیرد؛ ایجاد ظرفیتهای لازم جهت سرمایه گذاری های جدید در این نقاط جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها، تجدید حیات و هدایت روستا به لحاظ اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی، زمینه ساز رشد و توسعه پایدار و همه جانبه روستاها را به صورت موزون و سنجیده مدنظر قرار می دهد. با عنایت به اینکه طرح هادی روستایی به عنوان سند توسعه به شمار می آید و زمینه لازم را برای بهبود وضعیت روستاهای کشور مهیا می سازد، یکی از مهمترین فعالیت های زمینه ساز در انجام فعالیت های عمرانی در روستاهای کشور می باشد. طرح حاضر با هدف شناخت توان ها و ویژگی های مختلف محیطی، طبیعی، فرهنگی، اقتصادی و فیزیکی روستا انجام گرفته است. با همه این تفاسیر اوقات فراغت در طرح هادی روستایی مدنظر قرار نگرفته است و بیشتر جنبه کالبدی و فیزیکی روستا مورد توجه بوده است (مستعلی زاده و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۲).

نقد و ارزیابی طرح های هادی روستایی با تاکید بر کاربری های اوقات فراغت

توجه به مناطق روستایی و تلاش برای بهسازی و تجدید حیات بافت روستا به شکل امروزی اش در دنیا شاید از نیمه دوم قرن بیستم آغاز شده باشد. یعنی زمانی که ظهور تفکر پسامدرن در معماری عمیقا بر ساخت و سازها شهری تاثیر گذاشت. معماری مدرن اعتبارش را تا اندازه ای به خاطر شکست در ایجاد ارتباط موثر با مصرف کنندگان نهایی از دست داد. زیرا

مدرنیسم نتوانست پیوند های موثری با شهر و تاریخ برقرار سازد. بی شک انگیزه اصلی تولد معماری پست مدرن شکست اجتماعی معماری مدرن بود که مرگ اسطوره ای آن در طول سالیان گذشته بارها اعلام شده است (دادور و هکاران، ۱۳۹۲، ۱۶). بنیاد در راستای این مصوبه اهم فعالیت خود را بر تهیه و اجرای طرح هادی روستایی گذاشت و در طی نزدیک به ۳۰ سال فعالیت خود توانست توسعه روستاهای کشور را به میزان قابل ملاحظه ای ساماندهی نماید (شیعه، ۱۳۷۶، ۱۶۲).

آنچه که در کشور ما از آن با نام طرح هادی نام برده می شود، طرحی است که ضمن ساماندهی و اصلاح بافت موجود میزان و مکان گسترش آبی و نحوه استفاده از زمین برای عملکردهای مختلف از قبیل مسکونی، تولیدی، تجاری و کشاورزی و تاسیسات و تجهیزات و نیازمندی های عمومی روستایی را حسب مورد در قالب مصوبات طرح های جامع تاحیه ای تعیین می نماید. (با بیان مختصر می توان طرح هادی را طرح تجدید حیات و هدایت روستا به لحاظ ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی دانست. اساسا اولین مشکل طرح هادی از همین نقطه شروع می شود یعنی جایی که به دلیل وسعت تعاریف و مفاهیم عمدتا ماهیت شهری دارند و برخاسته از برنامه های کلان اند، ایده و ساختار روستا در این هزار نوع معنا گم می شود. در نقد روندی که برای رسیدن به طرح هادی طی می شود می توان با از دو دیدگاه اصلی به موضوع نگریست:

۱) نگاه کل گرایانه

۲) نگاه درون فرایندی (عزمی، ۱۳۹۷: ۷۱).

بنابراین یکی از اصلی ترین مشکلات حوزه روستا نبود منابع مشخص و قابل استناد است. با توجه به اینکه حداقل به لحاظ امر طراحی بافت روستا، کار بسیار کمی روی این بخش صورت پذیرفته، می توان گفت اکثر برداشتهای فنی این حوزه متعلق به استاندارد طراحی شهری است. کار وقتی پیچیده تر و غیر اجرایی تر می شود که بخواهیم عمل تعمیم را به صورت معکوس یعنی از بزرگ به کوچک انجام دهیم. اصولا این روستاها هستند که با افزایش جمعیت خود به صورت منفرد یا مجموعه ای باعث شکل گیری شهر ها شده اند. پس به بیانی مختصر مشکل را می توان اینگونه بیان داشت « انسان روستا را پدید آورد، روستا شهر را و شهر از روستا، مادر خود غافل شد». (ملکی و همکاران، ۱۳۹۸، ۳۱۱). به هر حال در طرح هادی تنها چیزی که توجه نشده است ارزش های انسان و کیفیت زندگی مردم روستایی می باشد. تنها اقدامی که در طرح هادی صورت گرفته تزئین ظاهر روستا آن هم براساس طرح هایی که مناسب جامعه شهری میباشد. به همین دلیل کمتر به مسائل اجتماعی از جمله اوقات فراغت روستاییان توجه شده است از جمله اینکه هر کدام از کاربری هایی که به بحث اوقات فراغت می باشد در هیچ کدام از روستا ایجاد نشده و یا مواردی که مربوط به بحث های اجتماعی می شود در طرح هادی اجرایی نشده است مثلا افزایش سرانه های کاربری اراضی فضای سبز، ورزشی، فرهنگی .

چالش ها و موانع کاربری های اوقات فراغت در مناطق روستایی

برخی معتقدند که اوقات فراغت از دیرباز مورد توجه بشر بوده و در تمام مراحل زندگی بشر وجود داشته است. این افراد فراغت را نه پدیده ای جدید بلکه یک مفهوم تاریخ می دانند (تورکیلدسن، ۲۰۰۱: ۱۰۴). اما برخی این پدیده را مربوط به دنیای صنعتی امروز می دانند. موضوع اوقات فراغت و بررسی آسیب های اوقات فراغت، گونه ها و اشکال، میزان و چگونگی گذران اوقات فراغت از موضوعات جدیدی است که مورد توجه دانشمندان علوم تربیتی، روانشناسی و علوم اجتماعی قرار گرفته است (ساراکی، ۲۰۱۳: ۶۷). دست کم می توان پذیرفت که اگر هم این موضوع دغدغه بشر در تمامی دوران بوده باشد، اما به سبب کار و فعالیت هایی که زمان زیادی نیاز داشته است، تنها ثروتمندان جامعه از این موهبت برخوردار بوده اند. در واقع سختی تامین معاش و کم یابی و نایابی منابع سبب شده بود که بیشترین زمان زندگی صرف تلاش برای زنده ماندن شود. زندگی گذشتگان از کار و تلاش برای بدست آوردن نیاز مندی ها لبریز بوده است و حتی کودکان نیز به محض این که قدرت فیزیکی برای کار را پیدا می کردند و عملاً تا پایان عمر به آن ادامه می دادند (فکوهی، ۱۳۹۶: ۸۱). در گذشته فراغت و تفریح در کار و مراسم های مذهبی ادغام شده بود و حتی جشن های مذهبی، تجسمی از کار و بازی بودند و هیچ تضادی میان آنها مشاهده نمی شد. یکی از اولین اقدامات جدی درباره اوقات فراغت را میلر (۱۹۳۳) انجام داد و کنگره آمریکا را مجاب ساخت تا ساعت کار را کاهش دهند تا افراد زمانی برای فراغت داشته باشند.

اوقات فراغت و نحوه گذران آن دارای وجوه گوناگون، متمایز و گاه متضادی است. مهرداد (۱۳۹۰) معتقد است اوقات فراغت دارای دو وجه کارکردی متفاوت است، از طرفی فرصتی برای بروز استعدادها و توانمندی ها و از طرف دیگر راهی برای شکل گیری برخی از آسیب های اجتماعی است و فقدان نگرش های مطلوب و کارآفرینی در نوجوانان و کمبود برنامه های تربیتی و پژوهشی برای استفاده بهینه از اوقات فراغت و کمبود برنامه های مورد توقع می تواند زمینه مناسبی برای رشد آسیب های وارده بر این پدیده اجتماعی باشد. پژوهش ها نشان داده است که در صورت استفاده مناسب، اوقات فراغت یک فرصت به حساب می آید و در صورت نداشتن برنامه مناسب برای استفاده درست می تواند یک تهدید واقعی به حساب آید. ماتسودا، (۱۹۸۹) نشان داد که یکی از ویژگی های افراد خلاق این است که علاوه بر هوش مطلوب، صداقت، صراحت، انعطاف پذیری از اوقات فراغت خود بهترین بهره را گرفته اند.

همینطور اوقات فراغت و چگونگی گذران آن در شکل گیری و تداوم شخصیت افراد نقش به سزایی دارد. از این رو پرداختن به بحث فراغت به منظور ارائه بهترین زمینه های فراغتی و شکل گیری شخصیت های سالم در جامعه ضروری است. بنابراین برنامه ریزی برای اوقات فراغت جوانان یک ضرورت اجتناب ناپذیر است (اصغری، ۱۳۸۵: ۴۲). اوقات فراغت به عنوان یک پدیده فرهنگی اجتماعی که در ابعاد اقتصادی، سیاسی و اجتماعی نیز موثر است، موضوع مشترک تمامی اقشار جامعه است. اوقات فراغت به سبب داشتن ویژگی های خاص، هم طرف توجه و عنایت دست اندرکاران تعلیم و تربیت و مسئولان امور فرهنگی و هم روانشناسان و جامعه شناسان قرار گرفته است. (کوهستان، ۱۳۷۸: ۵۳). ساعت های فراغت اگر چنانچه بدون برنامه باشد می تواند مشکلات فراوانی را ایجاد کند. این موضوع در پژوهش های گوناگونی در مورد گروه های مختلف اجتماعی از جمله جوانان انجام شده است. اما همچنان خلاء بزرگی در حوزه پژوهش درباره اوقات فراغت روستاییان مشاهده می شود؛ و این موضوع شاید از تصور افراد در مورد کار در روستا ناشی می شود. این تصور در میان برخی وجود دارد که زندگی در روستا امکان داشتن اوقات فراغت را به افراد نمی دهد و به همین سبب پژوهش برنامه ریزی خاصی در این حوزه صورت نگرفته است. اما جوانان و نوجوانان روستایی به عنوان بخش مولد جامعه و نیروهایی اثر گذار در جامعه شایسته برنامه های قوی و کارآمد در این حوزه هستند. این مهم در عملکرد بسیاری از جوانان روستایی نشان داده شده است. اما فراموش کردن این نیروی عظیم جامعه را از بهره مندی از توانایی و خلاقیت آنها محروم می سازد. وانگهی نبود امکانات مناسب اوقات فراغت و گسترش اعتیاد در جوامع امروزی موجب از دست رفتن این نیروی عظیم خواهد شد. پژوهش ها نشان می دهد که مردم روستایی از اوقات فراغت فصلی برخوردار هستند به خصوص جوانان روستایی که در فصل کار نیز ساعاتی هرچند کوتاه مدت در شب به عنوان وقت فراغت در اختیار دارند. اما فصل تابستان به عنوان فصلی که جوانان دانشجوی و دانش آموز به روستای خود باز می گردند و اوقات فراغت طولانی خود را در روستا سپری می کنند از اهمیت ویژه ای برخوردار است. جمعیت روستاها نیز جمعیتی جوان با نیازمندی های خاص خود هستند که این نیازمندی ها موجب مهاجرت بخشی از جوانان روستا به شهرها شده است. نکته قابل توجهی که در پژوهش ها وجود دارد بیانگر عدم رضایت کلی از امکانات موجود در روستاها برای گذران اوقات فراغت می باشد. هیچ کدام از امکاناتی که در روستاها وجود دارد مناسب نیست و به طور کلی هیچ وسیله فراغتی به جز تلویزیون در اختیار آنها قرار ندارد. نداشتن برنامه برای اوقات فراغت موجب می شود که جوانان روستابه شکلی اوقات فراغت خود را به بطالت بگذرانند و برنامه های آنها تنها در چهارچوب وقت گذرانی دیده می شود.

بنابراین ایجاد امکانات برای گذران اوقات فراغت به ویژه نوجوانان و جوانان می تواند نقشی موثر در شکل گیری شخصیت آنان و همچنین در سازندگی جامعه داشته باشد. از این رو با فقدان وسایل تفریحی، احتمال بروز کج روی ممکن است افزایش یابد. این عامل باعث می شود بسیاری از جوانان و نوجوانان به سوی فعالیت ها و تفریحات ناسالم کشیده شوند و ممکن است این تفریحات ناسالم خمیر مایه ی بروز کجروی را در این قشر فراهم آورد. در ایران نیز پژوهش های انجام شده حکایت از آن دارد که بسیاری از موارد شدید انحرافات در میان جوانان و نوجوانان نتیجه بی برنامه گی جهت گذران اوقات فراغت است (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۱: ۳۹). با توجه به نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، نزدیک ۲۳ درصد از جمعیت کشور روستایی هستند و عمده آنها را کودکان و نوجوانان و جوانان تشکیل می دهند و اگر به نیاز های فراغتی آنها پاسخ داده نشود و برنامه ریزی صورت نگیرد در آینده های نه چندان دور موجب مهاجرت این گروه های سنی به نقاط شهری شده و باعث می شود که روستا از نیروی کار فعال محروم شود و نتیجه ی کلی آن عقب ماندگی نقاط روستایی نسبت به شهری می باشد. با توجه به اینکه عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در نحوه گذران اوقات فراغت در جوامع شهری و روستایی تاثیر بسزایی دارند که این مولفه ها باعث شده است که جوامع شهری از امکانات و تجهیزات فرهنگی و هنری و ورزشی بالایی برخوردار باشند که توسط نهادها و ادارات مختلف اداره می شوند و برعکس، اینگونه امکانات و فضاهای گذران اوقات فراغت در مناطق روستایی وجود ندارد که همچنین هیچ گونه نهاد یا سازمان خاصی در این زمینه در مناطق روستایی وجود ندارد که برای رفع مشکلات فراغتی برنامه ریزی کند (موظف رستمی، ۱۱۰: ۱۳۸۰).

نتیجه گیری

اوقات فراغت از جمله موضوعاتی است که در عصر جدید معنادار شده و تبدیل به مساله جوامع انسانی گردیده است و بدین ترتیب توجه پژوهشگران زیادی را در رشته های مختلف به خود جلب نموده است. اهمیت موضوع اوقات فراغت به اندازه ای است که امروزه تبدیل به یک موضوع میان رشته ای گردیده و مطالعات اوقات فراغت جذابیت و ضرورت زیادی برای سیاستگذاران و کارشناسان دارا می باشد. اما مساله این پژوهش با عنایت به اصول اصلی جغرافیا و برنامه ریزی روستایی طراحی گردیده تا شاید بتوان از این دریچه نگاه نویی به موضوع اوقات فراغت در یک جامعه انسانی محدود داشت. بدین ترتیب براساس امکانات و علایق پژوهشگر روستاهای شهرستان مراغه بعنوان میدان مطالعه در این پژوهش انتخاب گردید. لذا در پی دستیابی به اهدافی چون شناسایی مجموعه ای از کاربری های اراضی که

دارای مصداق گذران اوقات فراغت و اولویت بندی آنها توسط روستاییان و شناسایی الگوی دسترسی به کاربری گذران اوقات فراغت و تعیین توازن این الگو پژوهش طراحی گردید.

با توجه به دیدگاه‌ها و نظریاتی که در رابطه با اوقات فراغت بررسی کردیم می‌توان گفت اوقات فراغت یک مفهوم فرهنگی- اجتماعی است که باعث تعادل و توازن در نظام اجتماعی می‌شود. براساس دیدگاه جغرافیای اوقات فراغت گذران اوقات فراغت تابعی از دو متغیر زمان و مکان می‌باشد. از سویی اوقات فراغت یک نیاز ثانویه است که بیانگر حالات روانی و اجتماعی افراد هستند. بدین ترتیب براساس یک دیدگاه انسان شناسانه که رویکردی یکپارچه به مفهوم اوقات فراغت دارد می‌توان گفت که فعالیت‌های اوقات فراغت در فرد ایجاد انگیزه و خلاقیت می‌کنند و اثرات مفید و موثری در سلامت و تندرستی افراد دارد. و از آنجایی که این فعالیت‌های معمولاً با دیگران انجام می‌شود ضمن تخلیه انرژی‌های منفی منجر به افزایش انرژی مثبت در فرد و جامعه می‌گردد. از آنجاییکه اوقات فراغت را می‌توان رهایی موقت از کار و اشتغالات رسمی زندگی و انجام فعالیت‌هایی که مورد نظر و دلخواه فرد تعریف بنابراین باید نسبت به ایجاد و فرصت‌های برابر و امکانات و کاربری‌های مناسب و متوازن با دسترسی آسان با توزیع الگویی متوازن اقدام کرد.

منابع

- هادی تیموری، فرخنده فروزان، علی صفری، (۱۳۹۸). الگوی مدیریت اوقات فراغت کارکنان در محل کار با رویکرد ترکیبی، فصلنامه مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)، ۲۸(۹۴)، ۸۴-۶۳. magiran.com/p/2086118
- نقی سنایی، (۱۳۹۲). هندسه مفهومی اوقات فراغت با رویکرد جامعه‌شناختی، روان‌شناختی، اخلاق، نشریه معرفت اخلاقی، ۴(۱۳)، ۹۳. magiran.com/p/1191950
- ملکی، سعید، گودرزی، مجید، فیروزی، محمدعلی، طاهری، علی. (۱۳۹۸). تحلیل و ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی در ابعاد کالبدی-فضایی و محیطی کیفیت زندگی روستایی(مطالعه موردی: روستای میداوود وسطی، شهرستان باغملک). *جغرافیا و روابط انسانی*. 304-315, 1(4),
- عزمی، آئیژ. (۱۳۹۷). ضرورت مهندسی فرهنگی در فرآیند توسعه روستایی مطالعه موردی استان کرمانشاه. *جغرافیا و روابط انسانی*. 167-185, 1(1),

- مستعلی زاده، امین، افراخته، حسن، عزیزپور، فرهاد، خامسی میبدی، محمد حسن. (۱۴۰۰). تحلیل توزیع فضایی اعتبارات عمران روستایی، جهت اجرای طرح هادی روستاها در شهرستان بردسیر. *جغرافیا و روابط انسانی*, 4(2), موردی: منطقه ۱۹ و ۲۲. نشریه گردشگری شهری
- دنیائی داریان، مجتبی، ریاحی، وحید. (۱۴۰۰). بررسی و تحلیل فضایی مکانی تغییرات کاربری اراضی (نمونه موردی: شهرستان آذرشهر). *جغرافیا و روابط انسانی*, ۳(۴), ۱۸۳-۲۰۰.
- رکن الدین افتخاری، عبدالرضا، پورطاهری، مهدی، درخشان، مهدی. (۱۳۹۹). تحلیلی بر توزیع فضایی بازی های بومی و محلی در نواحی روستایی مطالعه موردی: روستاهای بخش خورش رستم. گردشگری و توسعه
- فرضی زاده، زهرا، بابایی، محبوبه. (۱۳۹۶). بررسی وضعیت اوقات فراغت زنان در جامعه روستایی (مطالعه موردی: روستای حسن آباد سنجابی در شهرستان دلفان). زن در توسعه و سیاست
- طاهری، اسکندر، جمشیدیان، لیلا، ترکفر، احمد، مقدسی، مهرزاد. (۱۴۰۰). تاثیر میزان مشارکت در فعالیتهای ورزشی اوقات فراغت بر توانمندی اجتماعی و رشد اجتماعی. *مطالعات روانشناسی ورزشی*
- شیرمحمدیان، شارین، عزیزی، شادی. (۱۳۹۹). شناسایی عوامل مؤثر بر کیفیت فراغت زنان از دیدگاه کنش متقابل در مراکز چندمنظوره شهری (مطالعه موردی: مرکز چندمنظوره کوروش). هویت شهر
- ربانی رسول و شیرین، حامد. (۱۳۸۸). اوقات فراغت و هویت اجتماعی (بررسی جامعه شناختی الگوهای گذران اوقات فراغت جوانان در تهران)، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره دوم، شماره ۸، زمستان ۱۳۸۸، صص ۲۴۲-۲۰۹.
- سازمان ملی جوانان. (۱۳۸۱). پروژه بررسی وضعیت اوقات فراغت جوانان، انتشارات سازمان ملی جوانان، تهران.

Torkildsen, George, (2005), *Leisure and Recreation Management*, London: Routledge.

alibeygi J, ghasemi Y, mahdizadeh H. Measurement & assessment of quality of life in rural settlements (Case Study: Rural district of zangvan, Ilam province). *scds*. 2017; 5 (4) :187-214

Edwards, M. B., & Matarrita-Cascante, D. (2011). Rurality in leisure research: A review of four major journals. *Journal of Leisure Research*, 43(4), 447-474.

Biernat, E., Bartkiewicz, P., & Buchholtz, S. (2017). Are structural changes in Polish rural areas fostering leisure-time physical activity? *International journal of environmental research and public health*, 14(4), 372.

Hendry, L. B., Kloep, M., Espnes, G. A., Ingebrigtsen, J. E., Glendinning, A., & Wood, S. (2002). Leisure transitions-a rural perspective. *Leisure Studies*, 21(1), 1-14.

